

Mensenrechten buitenspel?

Publiek protest rond het WK Voetbal en de verschuiven de relatie tussen sport en het politieke

Paul Reef

Het afgelopen wereldkampioenschap voetbal voor mannen (WK) leek politieker en controversiëler dan ooit. Al jaren is vooral in Westerse landen het toernooi in Qatar omstreden vanwege de werk-omstandigheden voor migrantenarbeiders, van wie er minstens enkele honderden omkwamen bij de bouw van voetbalstadions.¹ Naast het aanklaarten van de mensenrechtensituatie kwam er ook kritiek op hoe een autoritaire staat zonder voetbaltraditie het WK toebedeeld kreeg. Andersom wilde Qatar dit kampioenschap juist benutten als *soft power*-instrument om het land positief op de kaart te zetten met een organisatiebudget van ruim 200 miljard dollar. Zowel de politieke instrumentalisering van een WK voetbal als protest hiertegen zijn niet nieuw, maar de schaal waarop dit rond het Qatarese WK gebeurde wel – ook nádat de bal ging rollen. Zo wilden zeven Europese elftalaanvoerders een OneLove-armband dragen om lhbtqia+-rechten in Qatar te agenderen, wat de FIFA verbood als politieke uiting. Vervolgens droegen de Duitse en Deense minister deze armband op de tribune terwijl de Nederlandse minister een minder expliciet speldje droeg. Maar het bleef niet alleen bij Westers protest. Zo weigerde het Iraanse elftal in solidariteit met de protesten in hun thuisland het volkslied te zingen. Voetbalfans uit Arabische landen en de succesvolle Marokkaanse voetbalspelers toiden zich met Palestijnse vlaggen uit solidariteit en plots droegen Qatarese hoogwaardigheidsbekleders hun eigen armband met als tekst 'Free Palestine.' De FIFA had zichtbaar moeite met het managen van alle politieke uitingen. Dit spanningsveld tussen de neutraliteit van sport en de onvermijdelijke politisering hiervan is allesbehalve nieuw, maar is recent veranderd door oplaaierende debatten over mensenrechten, racisme en langzamerhand ook het klimaat.

1 Het precieze aantal doden is onbekend en omstreden: lang hield Qatar vast aan drie omgekomen arbeiders bij de bouw van WK-faciliteiten, maar tijdens het WK stelde de secretaris-generaal van het organiserend comité van het WK dat het om ongeveer 400 tot 500 doden zou gaan. Zie: Paul MacInnes, 'Qatar official says "400-500" migrant workers died on World Cup projects' *The Guardian* (29 november 2022). Het vaak gehoorde aantal van 6500 omgekomen migrantenarbeiders van een onderzoek van *The Guardian* heeft betrekking op alle sterfgevallen van migrantenarbeiders sinds toewijzing van het WK.

In dit artikel analyseer ik de dynamiek van publiek protest rond het WK voetbal vanaf het midden van de twintigste eeuw tot nu en hoe de voetbalwereld hiermee is omgegaan. Centraal staan hoe, en met welke narratieven, verschillende maatschappelijke actoren hebben geprobeerd om internationale sportevenementen te politiseren en hoe andersom sportorganisaties hebben verzocht deze sportevenementen te depolitiseren. Dit gaat niet over de vraag of sport politiek is of politiek gebruikt mag worden en evenmin of de politisering van internationale sport goed of slecht is. Deze vragen zijn namelijk al uitvoering behandeld in zowel het publieke debat als wetenschappelijke literatuur.² Bovendien gaan zulke binaire vragen voorbij aan hoe de relatie en grensafbakening tussen sport en politiek de afgelopen anderhalve eeuw sterk zijn verschoven. Immers, het politiekmaatschappelijke krachtenveld rond het WK voetbal en de invulling die aan de politisering of neutraliteit van sport wordt gegeven is sterk veranderd – denk bijvoorbeeld aan hoe dit veranderde door de Koude Oorlog of de opkomst van satelliettelevisie en sportsponsoring. Historici hebben hierover al veel geschreven vanuit een statelijk perspectief, met studies over de geopolitieke sportboycots zoals die van de Spelen van Moskou in 1980 en de instrumentalisering van sport door dictaturen.³ Hier sluit ik aan op een bredere benadering van de wisselwerking tussen sport en ‘het politieke’ in recente studies die zich bijvoorbeeld richten op de agency van sportorganisaties en atleten, de rol van niet-statelijke actoren, populaire cultuur of de constructie van met sport geassocieerde idealen.⁴ Het gaat dan om sport als analytische lens om een ander of nieuw licht te schijnen op historische ontwikkelingen zoals de transnationalisering van protest of mensenrechten: de benadering die ook in mijn proefschrift over de geschiedenis van protest rond megasportevenementen centraal staat.⁵ Bovendien biedt historisch onderzoek

2 Bijv. Richard Espy, *The politics of the Olympic Games* (Berkeley, 1979); Richard Mandell, *The Nazi Olympics* (Urbana: University of Illinois Press, 1987); recenter Jules Boykoff, *Power games. A political history of the Olympics* (New York, 2016).

3 Illustratief is James Riordan en Arnd Krüger eds., *The international politics of sport in the twentieth century* (Londen 1999); vgl. Philippe Vonnard, Nicola Sbetti en Grégory Quin eds., *Beyond boycotts. Sport during the Cold War in Europe* (Berlijn 2018).

4 Zie Harm Kaal, ‘Boundary disputes: new approaches to the interaction between sport and politics in the postwar years’, *Journal of Modern European History* 19:3 (2021) 362-379; Heather Dichter, ‘The diplomatic turn: the new relationship between sport and politics’, *The International Journal of the History of Sport* (IJHS) 38:2/3 (2021) 247-263; Barbara J. Keys ed., *The ideals of global sport. From peace to human rights* (Philadelphia 2019).

5 Dit artikel is naast mijn proefschriftonderzoek gebaseerd op een andere publicatie van mij: Paul Reef, ‘From contested ideal to accepted norm?: the history of protesting and promoting human rights via mega-sporting events, 1960s to the present’ in: William

nieuwe inzichten door juist de per context en tijd veranderende relatie tussen protest, politiek en megasportevenementen in kaart te brengen.

Concreet onderscheid ik in dit artikel drie periodes waarin de relatie tussen protest en het WK Voetbal en de daarbij gebruikte narratieven, het politieke krachtenveld en de betrokken actoren veranderen: de jaren 1960 tot 1991, de jaren 1990 tot ongeveer 2010, en vanaf circa 2010 tot nu. Het artikel is gebaseerd op onderzoek in de archieven van de FIFA, de KNVB, Amnesty International (AI) en andere relevante actiegroepen in het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis, evenals media en bestaande literatuur. Eerst bespreek ik kort de relevante organisatiegeschiedenis van de FIFA, de idealen die de Wereldvoetbalbond omarmt en hoe deze zich tot politieke issues verhield gedurende de eerste decennia van de twintigste eeuw. Vervolgens analyseer ik hoe tijdens de Koude Oorlog het WK Voetbal in toenemende mate gepolitiseerd werd, vooral in relatie tot mensenrechten. Hierna komt aan bod hoe na 1991 de positie van de FIFA veranderde en hoe nieuwe protestactoren zich op het WK richtten. Ten slotte bestudeer ik de verschuivende dynamiek tussen sport en politiek van de afgelopen tien jaar met een focus op mensenrechten en het WK in Qatar.

Neutraliteit en pragmatisch idealisme: korte geschiedenis van de FIFA

Van meet af aan heeft de FIFA geclaimd een neutrale, universele sportorganisatie te zijn die vrede en verbroedering bevordert. In 1904 stichtte een aantal Europese voetbalbonden de FIFA om internationale wedstrijden te reguleren, omstreeks dezelfde tijd dat andere internationale sportkoepels als het Internationaal Olympisch Comité (IOC) eveneens werden opgericht. Maar de FIFA eiste een grotere missie op dan het opstellen van grensoverschrijdende spelregels alleen. Zoals een bestuurslid in 1907 zei: ‘the cause of the progress of soccer is a cause of civilization, it is a work of peace.’⁶ Vaak wordt vergeten dat het idealistische internationalisme van het Rode Kruis en de vredesbeweging van rond 1900 een grote invloed had op internationale sportorganisaties als de FIFA en in sterkere mate het IOC.⁷ Bovendien kon de FIFA door het uitdragen van zulke idealen ook een universele en vooral autonome positie claimen die het politieke oversteeeg. Het narratief van neutrale, universele sport brachten FIFA-

Rook en Daniela Heerdts eds., *Routledge handbook on mega-sporting events and human rights* (Londen 2023) in druk.

6 Minuten van het FIFA-congres van 1907, FIFA Archives, geciteerd uit Barbara J. Keys, *Globalizing sport. National rivalry and international community in the 1930s* (Cambridge, MA 2006) p. 56.

7 John Hoberman, ‘Toward a theory of Olympic internationalism’ *Journal of Sport History* 22:1 (1995): 1-37.

bestuurders ook in de praktijk door sport op papier scherp van politiek te scheiden. Zo mochten lidbonden niet worden beïnvloed door hun overheden. Met deze wens van autonomie handelden internationale sportbestuurders volgens het negentiende-eeuwse liberale principe van een civil society onafhankelijk van de staat. Tegelijkertijd gaf juist nationalisme – dat andere populaire negentiende-eeuwse verschijnsel – de internationale sport de wind in de vleugels. Dat de FIFA net als vrijwel alle andere nieuwe sportkoepels werd georganiseerd op basis van nationale representatie door lidbonden werd dan ook niet als politiek, maar als haast natuurlijk beschouwd.⁸

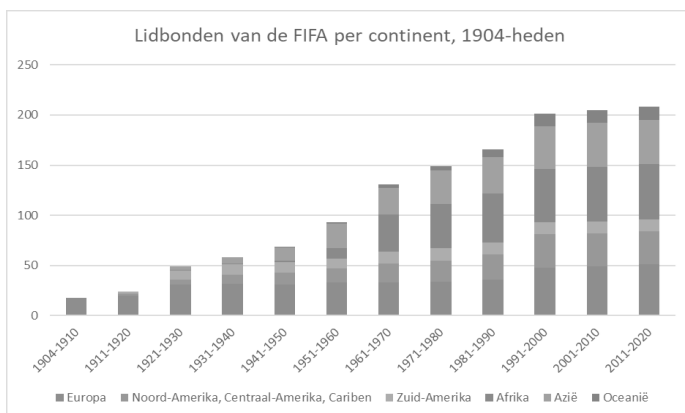
Aan het begin van de twintigste eeuw was de FIFA nog niet de rijke en machtige organisatie van nu. Conflicten met de Engelse voetbalbond over wie de dienst uitmaakte in het voetbal, het bemachtigen van autonomie tegenover het IOC en financiële problemen kenmerken de begingeschiedenis van de FIFA. De rap groeiende populariteit van voetbal en het eerste WK Voetbal van 1930 in Uruguay los van de Olympische Spelen gaven de FIFA de wind in de rug. In 1932 kreeg de bond een elegant hoofdkwartier in Zürich en aan het einde van de jaren 1930 had de FIFA 58 lidbonden, waarvan de helft uit Europa en de rest voornamelijk uit de Amerika's. De toenmalige FIFA-president Jules Rimet (presidentschap 1921-1954) had een sterk geloof in de wereldwijde missie van voetbal als kracht ten goede en zag het als zijn taak om de autonomie van de FIFA te bestendigen.⁹ Om neutraal te blijven in een verhitte internationaal politiek klimaat probeerde FIFA geen partij te kiezen: deze wees het tweede WK toe aan het fascistische Italië en stond anders dan het IOC pragmatischer tegenover de toetreding van de communistische Sovjet-Unie.¹⁰ Tegelijkertijd ontstonden er binnen de FIFA interne conflicten: de opkomende Latijns-Amerikaanse voetbalbonden eisten succesvol de organisatie van meer toernooien en meer macht binnen de FIFA.

8 Christiane Eisenberg, 'The rise of internationalism in sport' in: Martin Geyer en Johannes Paulmann eds., *The mechanisms of internationalism. Culture, society and politics from the 1840s to the first world war* (Oxford 2001) 375-404.

9 Over Rimet en de FIFA in deze periode: Philippe Vonnard en Grégory Quin, 'Jules Rimet: FIFA's missionary president' in: Emmanuel Bayle en Patrick Clastres eds., *Global sport leaders. A biographical analysis of international sport management* (Cham 2018) 83-106.

10 Keys, *Globalizing sport*, 169-172.

Figuur 1. Na de Tweede Wereldoorlog verdrievoudigde het ledenaantal van de FIFA dankzij de toelating van lidbonden uit onafhankelijk geworden landen in Azië, de Cariben, Afrika en Oceanië.¹¹

Na de Tweede Wereldoorlog transformeerde de FIFA in een invloedrijke globale organisatie, maar moest deze ook nieuwe politieke problemen het hoofd bieden. Denk aan het waarborgen van de neutraliteit van het voetbal tijdens de Koude Oorlog inzake delicate kwesties als de erkenning van de Duitse Democratische Republiek of Taiwan. Maar dit ideologische conflict bood de FIFA een uitgelezen kans om zich voortbouwend op narratieven van neutrale sport juist als vredesduif te profileren. De Wereldvoetbalbond was pragmatisch en koos evenmin partij tijdens dekolonisatieconflicten. De FIFA investeerde in de mondiale ontwikkeling van voetbal en erkende soms nog sneller dan de Verenigde Naties nieuwe lidstaten. Na de dekolonisatie had de FIFA eind jaren 1970 leden uit 139 landen, waarvan ruim 100 uit Latijns-Amerika, Afrika en Azië. Hierdoor verloren de oude Europese voetbalbonden aan invloed en werd onder andere apartheid een nieuwe twistappel. De Europese bonden en grotendeels Europese FIFA-bestuurders beschouwden apartheid als een interne Zuid-Afrikaanse politieke kwestie buiten het FIFA-mandaat of niet als een probleem überhaupt. Daartegenover zagen Afrikaanse landen sport als belangrijke symbolische arena in de strijd tegen apartheid. Pas onder grote druk verstootte de conservatieve Britse FIFA-voor-

11 Gebaseerd op de toetredingsdata van nationale lidbonden tot de FIFA, te raadplegen via: https://en.wikipedia.org/wiki/Geography_of_association_football. De indeling van lidbonden is op basis van geografie i.p.v. lidmaatschap van continentale bonden als de UEFA.

zitter Sir Stanley Rous (p. 1961-1974) Zuid-Afrika en Rhodesië permanent.¹² Uit ontevredenheid hierover en de scheve machtsverhoudingen binnen de FIFA werd in 1976 voor het eerst een niet-Europese voorman gekozen, de Braziliaanse zakenman João Havelange (p. 1974-1998). Hij omarmde juist antiracisme als nieuwe universeel – en dus niet politiek – ideaal binnen het FIFA-narratief van vrede en verbroedering tussen volkeren. Onder zijn leiding ontwikkelde de FIFA een moderne administratie en commercialiseerde het WK rap door de instroom van televisie- en sponsoringsgelden.¹³ Na 1945 was de populariteit van voetbal alleen maar gegroeid en bereikte het WK dankzij radio en televisie nu een mondiaal publiek. Het was inmiddels een mega-evenement geworden met een miljardenbudget en miljardenpubliek.

Activisme en mensenrechten

Vanaf de late jaren zestig benutten activisten, sociale bewegingen en ook atleten in toenemende mate internationale sportwedstrijden als protestplatform. Als massafenomeen met groeiende populariteit en wereldwijde media-aandacht bood sport hiervoor een aantrekkelijk podium. Staten zetten natuurlijk al langer sport politiek in – voor vriendschappelijke wedstrijden of als *soft power*-instrument – maar deze activistische toe-eigening stuitte op veel weerstand binnen de sportwereld en maatschappij. Tegelijkertijd leende juist sport zich voor protest omdat het zo opgeladen was met allerlei idealen en symbolische betekenissen. Een illustratief voorbeeld is het verzet tegen sportcontacten met het Zuid-Afrikaanse apartheidsbewind, juist omdat sport de uitsluiting van niet-witte mensen zo expliciet blootlegde en indruiste tegen het sportideaal van gelijke kansen. Deze sportboycot kreeg ondanks tegenstand van Westerse overheden in de jaren '60 groeiende steun: van Afrikaanse staten, maar ook van activisten die sportvelden bezetten als Zuid-Afrikaanse atleten speelden en sporters als de zwarte Amerikaanse tennisser Arthur Ashe.¹⁴ Een nieuwe generatie sporters, zoals Jos Hermens of Mieke Sterk in Nederland, begon zich uit te spreken over maatschappelijke misstan-

12 Paul Dietschy, 'Making football global? FIFA, Europe, and the non-European world, 1912-74', *Journal of Global History* 8:2 (2013) 279-298; ook Paul Darby, *Africa, football and FIFA: politics, colonialism and resistance* (Londen 2002) hst. 3, 4 en 5.

13 Philippe Vonnard en Nicola Sbetti, 'João Havelange: a businessman for world soccer' in: Bayle en Clastres, *Global Sport Leaders*, 127-151.

14 Robert Skinner, 'Antidiscrimination: racism and the case of South Africa' in: Keys, *The ideals of global sport*, 47-67; Eric J. Morgan, 'Black and white at Center Court: Arthur Ashe and the confrontation of apartheid in South Africa', *Diplomatic History* 36:5 (2012) 815-841.

den en sport hiervoor als podium te gebruiken. Soms letterlijk: denk aan de opgeheven vuist van de zwarte Amerikaanse sprinters Tommie Smith en John Carlos op het winnaarspodium van de Olympische Spelen van 1968.¹⁵ Deze sporters vertolkten een tegengeluid tegen het gescheiden houden van sport en politiek, maar bleven ver in de minderheid.

Daarnaast werden in de jaren zeventig voor het eerst internationale sportevenementen gebruikt om de mensenrechtenschendingen door het gastland te agenderen. De opkomst van zulk sportactivisme hangt nauw samen met wat historici ook wel de 'doorbraak' van mensenrechten noemen als wereldwijd populair politiek vertoog rond democratische rechten en protest tegen marteling en vervolging, maar ook rond sociaaleconomische rechten en gelijkheid vanuit socialistische staten en het Globale Zuiden.¹⁶ Mensenrechten spraken een breed publiek aan en boden een universeel en idealistisch kader waar allerlei kwesties onder konden worden geschaard. In lijn met het narratief van neutrale en apolitieke sport was hiervoor zelden debat over of een dictatuur wel een WK voetbal mocht organiseren.¹⁷ Zo kreeg in 1966 Spanje, destijds een dictatuur, zonder ophef het WK van 1982 toegewezen. Bij het WK van 1970 in Mexico probeerde Amnesty International aandacht te vragen voor studenten die zonder proces gevangen zaten, maar tot breed gedragen internationale solidariteit of protesten tegen mensenrechtenschendingen onder de autocratische leider Gustavo Díaz Ordaz (p. 1964-1970) kwam het net als bij het bloedige neerslaan van studentenprotesten tijdens de Mexicaanse Olympische Spelen van 1968 niet.¹⁸ Sport kwam pas later in het vizier van activisten, vooral door de opkomst van solidariteitsbewe-

15 Zie bijv. Amy Bass, *Not the triumph but the struggle. The 1968 Olympics and the making of the black athlete* (Minneapolis 2004); Cam Mallet en Michelle M. Sikes, 'Paralympic protest: athlete activism, apartheid South Africa, and the international sport boycott in British para sport, 1979-1981', *Sport in History* 42:3 (2022) 347-365; voor Nederland: Henk Lichtenveldt, "Zolang kolonels mensen doodmartelen..." Mieke Sterk wil niet lopen in Athene' *Het Vrije Volk* (8 augustus 1969); P.J. Kat, "'Kritische" atleet Jos Hermens [interview]' *NRC Handelsblad* (19 augustus 1972); Hans van Wissen, 'Jos Hermens weigert trip naar Zuid-Afrika' *de Volkskrant* (13 maart 1975).

16 Jan Eckel en Samuel Moyn eds., *The breakthrough. Human rights in the 1970s* (Philadelphia 2014); Dirk Moses, Marco Duranti en Roland Burke eds., *Decolonization, self-determination and the rise of global human rights politics* (Cambridge 2020).

17 De uitzondering hierop vormen de Olympische Spelen van 1936, al lag de focus van de meeste critici of bepleiters van een boycot vooral op de discriminatie van Joodse atleten en Joden in Duitsland en keerden vooral vanuit socialistische en communistische hoek tegenstanders zich tegen het regime zelf.

18 Zie Keith Brewster en Claire Brewster, 'The Mexican student movement of 1968: an Olympic perspective' *IJHS* 26:6 (2009) 814-839.

gingen met Latijns-Amerika rond mensenrechten in de loop van de jaren 1970. Zoals hoe na de coup van 1973 in Chili enkele honderden Chileenen in ballingschap en solidariteitsactivisten een wedstrijd van Chili op het WK van 1974 in West-Duitsland aangrepen om zich met spandoeken en leuzen te verzetten tegen de staatsgreep en repressie van het nieuwe bewind.¹⁹ Activisten gingen de aandacht voor sport benutten om de mensenrechtenschendingen van autoritaire staten op de agenda te zetten zoals bij de Daviscupfinale in Chili (1976), een internationaal voetbaltoernooi in Uruguay (1980) en bij het WK Voetbal in Argentinië (1978).

Afbeelding 1: Voor het eerst grepen solidariteitsactivisten op grote schaal sport aan om te protesteren tegen de coup in Chili en de mensenrechtenschendingen door de junta. Hier een Zweedse poster tegen een Daviscupwedstrijd tussen Zweden en Chili (Kjartan Slettemark, poster 60x44 cm, Aktionsgruppen Stoppa Chilematchen, 1975)

‘Voetbal ja, martelingen nee!’ Het WK van 1978

Het Argentijnse WK werd het eerste megasportevenement waarover een transnationaal debat over mensenrechten ontstond. De directe aanleiding hiervoor was de militaire junta die in 1976 de macht had gegrepen en een zelfbenoemde ‘vuile oorlog’ van staatsterreur voerde met circa 30.000 doden en vermisten als gevolg. Al snel realiseerde de junta zich de propagandawaarde van het in 1966 toegewezen toernooi. Met een investering van 700 miljoen dollar (ongeveer 10% van het overheidsbudget) en hulp van een Amerikaans PR-bureau moest het WK de wereld een positief beeld van een stabiel land voorschotelen en daarnaast de bevolking voor

19 Kay Schiller, *WM 74. Als der Fußball modern wurde* (Berlijn 2014) 88-89; over solidariteit met Chili: Kim Christiaens, ‘European reconfigurations of transnational activism: solidarity and human rights campaigns on behalf of Chile during the 1970s and 1980s’, *International Review of Social History* 63:3 (2018) 413-448.

de militaire regering winnen.²⁰ Ondanks de grootschalige repressie bleef de Argentijnse mensenrechtensituatie relatief onbekend in het buitenland. Toen de eerste landen zich in de loop van 1977 kwalificeerden voor het WK ontdekten activisten het toernooi als middel om hierin verandering te brengen. In onder andere België, West-Duitsland, Canada, Frankrijk, Israël, Mexico, Spanje, Zweden en Zwitserland organiseerden solidariteitscomités en Argentijnse ballingen zich om de situatie in Argentinië op de kaart te zetten. De grootste boycotbeweging ontstond vanuit het Franse actiemilieu, gesteund door vakbonden en linkse intellectuelen met 200 lokale boycotcomités en een boycotpetitie met 150.000 handtekeningen. Toch waren de meeste Argentijnse ballingen evenals Argentijnse oppositieverbanden tegen een boycot, maar wél voor WK-protest tegen de junta.²¹ In Londen besloot Amnesty International (AI) om voor het eerst een mensenrechtencampagne rond sport te houden. Destijds was het de invloedrijkste internationale mensenrechtenorganisatie en winnaar van de Nobelprijs voor de Vrede van 1977. AI wilde de media-aandacht voor het WK kapen 'to reach a wide audience rarely informed about human rights issues.'²² Om dit brede publiek niet van zich te vervreemden door voetbal te politiseren was AI tegen een boycot met als campagne slogan 'voetbal ja, marteling nee!' In Europa en Noord-Amerika organiseerden nationale afdelingen hun eigen campagnes. De activistische West-Duitse Amnesty-afdeling slaagde er zelfs in om een coalitie te smeden met andere actiegroepen en om van het WK een nationaal debat over mensenrechten en buitenlandse politiek te maken.²³

20 Over de junta en het WK: Eduardo P. Archetti, 'Argentina 1978. Military nationalism, football essentialism, and moral ambivalence' in: Alan Tomlinson en Christopher Young eds., *National identity and global sports events. Culture, politics and spectacle in the Olympics and Football World Cup* (Albany 2006) 133-148; Tony Mason, *Passion of the People? Football in South America* (Londen 1995) 70-75.

21 Patrick W. Kelly, *Sovereign emergencies. Latin America and the making of global human rights politics* (Cambridge 2018) 232-244; Jean-Gabriel Contamin en Olivier Le Noé, "'Le coupe est pleine Videla!'" Le Mundial 1978 entre politisation et dépolitisation', *Le Mouvement Social* 1:230 (2010) 27-46. Voor een overzicht ook: Raanan Rein, 'Football, politics and protests: the international campaign against the 1978 World Cup in Argentina' in: Stefan Rinke en Kay Schiller eds., *The FIFA World Cup 1930-2010. Politics, commerce, spectacle and identities* (Göttingen 2014) 240-258.

22 Amnesty International. International Secretariat Archives, microfilm 117, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Amsterdam, Latin American Research Department to all national sections and Argentina/Latin American Coordination Groups, Argentina Campaign, 2.

23 Felix A. Jiménez Botta, "'Yes to Football, no to torture!'" The politics of the 1978 football world cup in West Germany', *Sport in Society* 20:10 (2017) 1440-1456.

In Nederland barstte het boycotdebat pas echt los dankzij twee geëngageerde cabaretiërs. Bram Vermeulen en Freek de Jonge startten een mediagenieke protestactie om Nederlanders in beweging te krijgen voor Argentinië. Stilzitten was geen optie: 'In Argentinië worden mens en mensenrechten vertrapt en daar kunnen wij, geweldloos iets aan doen door niet te gaan.' Volgens hen was sport niet van politiek te scheiden omdat: '(H)et toernooi in Argentinië helemaal wordt opgezet en gebruikt als de Spelen in Berlijn in 1936.'²⁴ Het cabaretiërsduo toerde met de benefietvoorstelling 'Bloed aan de Paal' door het land, haalde 44.000 handtekeningen voor een boycot op en organiseerde met het Solidariteits Komitee Argentinië-Nederland bijeenkomsten. Ook Amnesty Nederland startte een informatiecampagne en eiste opname van Argentijnse vluchtelingen. Hierdoor was het WK een onderwerp van nationaal debat geworden. Vrijwel alle landelijke media besteedden aandacht aan de politieke situatie in Argentinië naar aanleiding van het WK en stuurden ook verslaggevers. De kleine linkse oppositiepartijen PPR en PSP eisten een boycot, terwijl de vakbeweging inzette op solidariteit en dialoog. Andere politieke partijen wilden voetbal niet te zeer politiseren met het oog op de gemeenteverkiezingen dat voorjaar, zeker aangezien Oranje net als in 1974 kans maakte op de wereldtitel. Bovendien weerspiegelde dit de houding van de bevolking: volgens een onafhankelijke peiling in mei 1978 was 79 procent van de ondervraagden tegen een boycot.²⁵

Afbeelding 2: Een protestposter van het Franse boycotcomité laat zien dat achter de voetbalwerkelijkheid een andere schuil gaat en koppelt hier heel expliciet de martelingen door de junta aan met een citaat van Amnesty International: 'Als u applaudisseert voor het Franse elftal, overstemt het gejuich het geluid van gemartelde mensen.'

24 Gerrit den Ambtman, 'Neerlands Hoop: boycot WK. Oranje kan iets bereiken in Argentinië; niet gaan' *Algemeen Dagblad* (28 januari 1978).

25 'Enquete: ruim drie kwart tegen boycot wk voetbal', *NRC Handelsblad* (26 mei 1978).

Net als in andere landen waren de Nederlandse voetbalwereld en regering niet bereid om het WK omwille van mensenrechten te boycotten. De Nederlandse voetbalbond, de KNVB, had het protest liever genegeerd maar was door de actie van Neerlands Hoop gedwongen te reageren. Intern was men het bij een KNVB-bestuursvergadering immers over eens '(D)at de K.N.V.B. een sportorganisatie en geen politieke organisatie is.'²⁶ Tegenover de media werd het standpunt ingenomen dat sport neutraal is en dat dit selectieve verontwaardiging betrof omdat er geen protest was tegen toernooien als de Spelen van 1980 in socialistische landen. In andere landen stelden voetbalbonden zich vergelijkbaar neutraal op. Zoals de Franse bondscoach Michel Hidalgo zich verweerde tegen kritiek: 'Ik geloof dat onze regels superieur zijn aan die van de politieke wereld. Wij zijn boodschappers van broederschap [...].'²⁷ Ook de Nederlands elftalspelers vonden een boycot zinloos en stelden dat voetbal niet met politiek gemengd moest worden. Zoals verdediger Wim Rijsbergen het verwoordde:

'Wij spelers gaan naar Argentinië uit sportief oogpunt, om te voetballen dus, en de rest doet niet terzake. [...] Bovendien is op alle landen wel iets aan te merken. Op 't laatst kun je de wereldkampioenschappen alleen nog maar in West-Europa organiseren.'²⁸

In Italië en West-Duitsland toonden enkele voetballers hun engagement door AI-petities te ondertekenen of zich in de pers over mensenrechten uit te spreken, maar zij vormden een minderheidsstem. Onder tussen hield het centrumrechtse kabinet-Van Agt I (1977-1981) vast aan de lijn dat sport autonoom en dus geen politieke aangelegenheid was. Inzake Argentinië gaf de regering de KNVB geen instructies behalve zich verre van protesten te houden en verkondigde – ook om de groeiende handel met Argentinië niet te schaden – zich multilateraal op Europees en VN-niveau voor de mensenrechtensituatie in te zetten.²⁹ Dit was een positie die andere West-Europese regeringen ongeacht ideologische

26 Nationaal Archief, Den Haag, Koninklijke Nederlandse Voetbalbond (KNVB), nummer toegang 2.19.123, inv.nr. 131, besluitpunten vergadering van het bestuur betaald voetbal, 12 januari 1978, 2.

27 Origineel: 'Nos règles, je le crois, sont supérieures à celles du monde politique. Nous sommes des messagers de la fraternité [...]', in *Le Nouvel Observateur*, 29 mei 1978.

28 F.G. de Ruiters, "Naar Argentinië om te voetballen" *NRC Handelsblad* (23 maart 1978).

29 Paul Reef, 'Sport en mensenrechten. Argentinië 1978' in: Lex Heerma van Voss et al, *Nog meer wereldgeschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2022) 631-637.

kleur ook innamen, al gaven sommige zoals de West-Duitse wel meer visaruimte voor Argentijnse vluchtelingen. Socialistische Europarlementariërs probeerden tevergeefs om via de boycotdiscussie een eensgezinde Europese reactie vorm te geven.³⁰

Waar de actievoerders wel in slaagden was het agenderen van een van de eerste publieke debatten over mensenrechten, buitenlands beleid én de spanning tussen sport en politiek. Ook nam hierdoor de internationale druk op het militaire bewind toe en ontstond er langdurige aandacht en solidariteit vanuit andere landen met Argentinië. Bovendien vormde '1978' een belangrijke inspiratie voor later protest en de boycotdiscussie rondom de Olympische Spelen van 1980. Opvallend genoeg zijn er in het FIFA-archief geen protestbrieven te vinden. Anders dan tegenwoordig richtte de ophef zich vooral op nationale bonden en regeringen. In FIFA-bestuursvergaderingen en -briefwisselingen met Argentinië gaat het na de coup enkel over de organisatie van het WK. Voor de FIFA golden mensenrechten als politieke intrusie, die net als bij protesten rond WK-kwalificatiewedstrijden na de staatsgreep in Chile terzijde geschoven dienden te worden.³¹ Anders dan bij de Olympische Spelen was er in deze periode weinig protest tegen de sociale of milieu-impact van het WK Voetbal, ook omdat dit op veel kleinere schaal georganiseerd werd. Toch lijkt de angst voor boycotts en politieke perikelen een rol te hebben gespeeld bij de keuze van de FIFA om in 1984 het WK van 1990 niet aan de Sovjet-Unie maar aan Italië toe te wijzen. De link tussen mensenrechten en voetbal ebde in de jaren 1980 langzaam weg, vooral omdat er door het houden van toernooien in niet-autoritaire gastlanden geen aanleiding was voor dergelijk protest.

Globalisering en groei na de Koude Oorlog

In de jaren 1990 en 2000 bouwde de FIFA gestaag door aan het eigen winstgevende merk en de verdere groei van het WK. Hierbij profiteerde de Wereldvoetbalbond van de globalisering en 'end of history'-gedachte na de transformaties van 1989-1991. Bovendien verdween de dreiging van geopolitieke boycotts van sportevenementen door staten. Tegelijk-

30 Christian Salm, 'The socialist group of the European Parliament and human rights in the second half of the 1970s', in Sara Lorenzini, Umberto Tulli en Ilaria Zamburline eds., *The human rights breakthrough of the 1970s: the European Community and international relations* (Londen 2022) 100-119 aldaar 109-114.

31 Gebaseerd op archiefonderzoek naar de correspondentie van FIFA met lidbonden, het Argentijnse organiserend comité, en FIFA-bestuursvergaderingen in de periode 1976-1978; Pierre Lanfanchi et al., *100 years of football. The FIFA centennial book* (Londen 2009), 287-289.

tijd was het na het einde van de Koude Oorlog minder evident dat sport vrede bracht tussen landen. In deze periode eigende de FIFA zich meer dan voorheen nieuwe idealen die pasten binnen het bestaande narratief van voetbal als vredesbrenger, zoals humanitaire initiatieven, ontwikkelingshulp en duurzaamheid. De keuze om voor het eerst een WK te geven aan twee Aziatische gastlanden – Japan en Zuid-Korea – paste perfect in het plaatje van de FIFA als globale kracht ten goede. In het algemeen zat het internationale voetbal en de winstgevendheid ervan in de lift dankzij nieuwe competities als de Champions League, satelliettelevisie, internet en geliberaliseerde regelgeving, waarop de FIFA graag kapitaliseerde.³²

Bovendien was er in deze jaren relatief weinig controverse rondom WK's. De belangrijkste onderliggende reden hiervoor was dat alle WK's waren toegewezen aan stabiele democratische staten die deze ook organiseerden zonder grootschalige negatieve gevolgen. De ontwikkeling dat internationale ngo's als Greenpeace of Human Rights Watch zich vanaf de jaren 1990 op megasportevenementen richtten om een groter publiek te bereiken, ging ook grotendeels aan het WK voorbij. Maar niet helemaal: sinds het WK van 1998 benutte de Clean Clothes Campaign, een transnationaal netwerk van vakbonden en ngo's, het WK om de arbeidsomstandigheden in de kledingsportindustrie aan de kaak te stellen.³³ Gastland Duitsland wilde ondertussen het eerste duurzame WK organiseren in 2006. Anders dan het IOC, dat al eerder met milieuprotest te maken had gehad van onder meer Greenpeace, had de FIFA duurzaamheid als politiek issue op afstand gehouden. Maar in aanloop naar 2006 ontdekte men dat duurzaamheid als relatief abstract en populair thema gedepolitiseerd worden en als universeel ideaal binnen bestaande narratieven worden toegeëigend, alhoewel het geen strak duurzaamheidsbeleid ging naleven.³⁴

Een andere ontwikkeling was dat de schaalvergroting van het WK nieuwe conflicten veroorzaakte. In 2004 wees de FIFA voor het eerst een WK toe aan een Afrikaans land. Zuid-Afrika wilde het WK van 2010 organiseren om zich als opkomende macht te etaleren en om met sport

32 Alan Tomlinson, *FIFA (Fédération Internationale de Football Association). The men, the myths and the money* (Londen 2014), 92-105, 111-114; Christiane Eisenberg, 'FIFA 1975-2000: the business of a football development organisation' *Historische Sozialforschung* 31:1 (2006) 55-68; meer hierover: Simon C. Darnell, Russell Field, Bruce Kidd, *The history and politics of sport-for-development. Activists, ideologues and reformers* (Londen 2019).

33 Reef, 'From contested ideal to accepted norm?'

34 John Horne, 'Managing World Cup legacy', in: Stephen Frawley en Daryl Adair eds., *Managing the Football World Cup* (Londen 2014) 7-24 aldaar 12-17.

het volk na het einde van apartheid te verenigen. Daarnaast werd het evenement gebruikt om te investeren in nieuwe (sport)infrastructuur. Dit ging op sommige locaties gepaard met de gedwongen uithuisplaat-
sing van duizenden inwoners van zogenaamde townships, waartegen protest ontstond en ook grote internationale media-aandacht voor was. Daarnaast grepen getroffen groepen en vakbonden het WK aan om te protesteren tegen het uitgeven van geld hieraan in plaats van aan betere arbeids- of woonomstandigheden. Uiteindelijk vielen de protesten tijdens het WK zelf mee, ook omdat in samenspraak met de FIFA een speciale wet was aangenomen die alle demonstraties verbood.³⁵ In de nasleep van het WK richtte de Wereldvoetbalbond een legacyfonds op om juist de positieve impact van het Zuid-Afrikaanse WK blijvend te bevorderen.

Keerpunt Qatar

De periode vanaf ongeveer 2010 vormt een keerpunt in de relatie tussen internationale sportevenementen en politieke kwesties als mensenrechten en hoe de FIFA zich hiertoe verhoudt. Hierin speelde de ongekende aandacht voor de mensenrechtensituatie in China naar aanleiding van de Spelen van Beijing van 2008 een cruciale rol. De campagnes van mensenrechtenorganisaties en media-aandacht verankerden met name in het Westerse publieke debat de link tussen mensenrechten en megasportevenementen. Deze discussie spilde over naar de voetbalwereld nadat de FIFA in 2009 besloot om twee WK's toe te wijzen aan de autoritaire staten Rusland (2018) en vooral Qatar (2022). Dit past in een algemene trend dat sporttoernooien vaker worden toegewezen aan niet-Westerse landen, maar betekende vooral inzake Qatar dat de FIFA zich onverwacht slepende kritiek op de hals haalde. Onder toenemende maatschappelijke druk kon de voetbalwereld niet meer zoals voorheen mensenrechten als 'politiek' terzijde schuiven. Ook nieuw is dat organisaties en recent opgerichte netwerken zich permanent richtten op het agenderen van mensenrechten rond sport en hierbij de FIFA bereid vonden tot dialoog en voorzichtige samenwerking. In het algemeen geldt dat de spotlight in toenemende mate verschoof naar de duistere kanten van het WK: corruptie, negatieve sociale gevolgen, klimaat en vooral mensenrechten.

De uitdijende omvang van het WK Voetbal en de negatieve gevolgen hiervan leidden tot groeiend protest hiertegen in gastlanden als

35 Scarlett Cornelissen, "'Our struggles are bigger than the World Cup': civic activism, state-society relations and the socio-political legacies of the 2010 FIFA World Cup', *The British Journal of Sociology* 63:2 (2012) 43-66; Joseph Maguire, 'Invictus or evict-us? Media images of South Africa through the lens of the FIFA World Cup', *Journal for the Study of Race, Nation and Culture* 17:5 (2011) 681-694.

Brazilië. De organisatie van het WK voetbal (2014) en de Olympische Spelen (2016) dienden het land als opkomende BRICS-macht op de kaart te zetten, maar vielen samen met een economische terugval en politieke crisis. Tegen deze achtergrond ontstonden doorheen Brazilië straatprotesten rond de FIFA Confederations Cup van 2013 met banieren als 'FIFA go home!' In de twaalf WK-gaststeden werden *Comitês Populares da Copa* opgericht die zich keerden tegen de uitgave van 15 miljard dollar aan publiek geld in crisistijd. Zij brachten protestgroepen samen om misstanden te agenderen: de gedwongen uithuisplaatsing van tienduizenden, de privatisering van parken en sportterreinen, en excessief politiegeweld vanwege het WK. Actievoerders en media frameden deze problemen als mensenrechtenschendingen en hun kritiek werd internationaal versterkt door bijval van de speciale VN-rapporteur voor het recht op huisvesting, HRW en AI. Andersom hadden de Braziliaanse overheid en de FIFA gesteld dat het WK juist mensenrechten zou bevorderen. Zo roemde de FIFA de voorbeeldfunctie van niet-witte Braziliaanse voetballers in het tegengaan van discriminatie. Waar de overheid onder druk concessies deed, probeerde de FIFA protest zoveel mogelijk te negeren en de problemen af te wentelen op de verantwoordelijkheid van de Braziliaanse overheid.³⁶ Alhoewel de FIFA net als na het WK van 2010 een legacyfonds inrichtte, bleef de Wereldvoetbalbond structurele verantwoordelijkheid voor het verzorgen van een positieve legacy voor zich uit schuiven.³⁷

Afbeelding 3: Voor de openingswedstrijd van de Braziliaanse Confederations Cup in de hoofdstad Brasília proberen actievoerders onder zware beveiliging internationale media-aandacht te krijgen voor hun protest tegen het WK. (Foto van Marcella Casal Jr., Agência Brasil, 15 juni 2013. Vrij te gebruiken onder CC 3.0).

36 Christopher Gaffney, 'An anatomy of resistance: the popular committees of the FIFA World Cup in Brazil', in: Jon Dart en Stephen Wagg eds., *Sport, protest and globalisation. Stopping play* (Londen 2016) 353-363; João Roriz en Renata Nagamine, 'Competing for rights? Human rights and recent sport mega-events in Brazil' in: *Keys, The ideals of global sport*, 200-217.

37 Horne, 'Managing World Cup legacy', 18-20.

Het WK in Qatar raakte omstreden door de behandeling van migrantenarbeiders direct gerelateerd aan de organisatie van het toernooi en niet zozeer vanwege het autoritaire bewind. Bij de toewijzing van het WK richtte kritiek zich overwegend op dat Qatar geen voetballand zou zijn en de vermeende corruptie rondom deze beslissing. Het waren vooral internationale vakbondsfederaties die vanaf 2011 met rapporten en naming and shaming het WK en alle media-aandacht hiervoor aangrepen om de arbeidsomstandigheden in Qatar te verbeteren. Ook andere ngo's en met name mensenrechtenorganisaties als AI en HRW, die samen tientallen rapporten over mensenrechtenschendingen in de Golfstaat publiceerden, voerden de druk op.³⁸ Westerse media en met name de Britse krant *The Guardian* speelden een spilfunctie in het blijvend aandacht vragen voor de arbeidsomstandigheden in Qatar.³⁹ Voor een belangrijk deel komt deze kritiek uit Westerse landen, maar zeker internationale vakbonden vertegenwoordigen een bredere achterban. Bovendien richtten na het Braziliaanse WK ook VN-organisaties zoals de ILO zich structureel op megasportevenementen. Desondanks bleef de positie van de FIFA dat deze hiervoor niet verantwoordelijk was, maar betrokken bouwbedrijven en de Qatarese overheid. Zoals de toenmalige secretaris-generaal van de FIFA het kernachtig verwoordde: 'FIFA is not a United Nations. FIFA is about sport.'⁴⁰

Onder deze groeiende druk en door een omvangrijk corruptieschandaal kon de FIFA midden jaren 2010 mensenrechten niet meer als voorheen volledig terzijde schuiven. De directe aanleiding voor deze ommezwaaai was een FBI-onderzoek dat de omvangrijke corruptie binnen de FIFA blootlegde waardoor meerdere bestuurders gearresteerd werden en de FIFA-voorzitter Sepp Blatter (p. 1998-2015) eind 2015 gedwongen aftrad. Bovendien stond de Wereldvoetbalbond al langer onder druk vanwege de WK's in Brazilië en Qatar. In 2016 nam de FIFA als eerste internationale sportbond een mensenrechtenbeleid aan. Hierin stonden afspraken omtrent mensenrechtenschendingen te compenseren en mensenrechtenclausules in contracten met toekomstige WK-gastlanden.⁴¹ Rondom het WK van 2018 in Rusland implementeerde de FIFA voor het eerst een mechanisme voor klokkenluiders en journalisten om

38 Antoine Duval, 'How Qatar's migrant workers became FIFA's problem: a transnational struggle for responsibility', *Transnational Legal Theory* 12:4 (2021) 473-500.

39 Vooral bekend is het spraakmakende artikel uit 2021 (zie noot 1) over de ten minste 6500 migrantenarbeiders die zijn gestorven in Qatar in totaal (dus ook los van het WK) maar de krant speelt al tien jaar met enkele honderden artikelen een voortrekkersrol.

40 Jerome Valcke: "FIFA is not the UN" *Al Jazeera* (5 april 2014) <https://www.aljazeera.com/program/talk-to-al-jazeera/2014/4/5/jerome-valcke-fifa-is-not-the-un/>.

41 Voor een beknopte analyse: Tomlinson, *FIFA*, hst. 1, 8, 9.

mensenrechtenschendingen te rapporteren, al bleef dit weinig transparant.⁴² Anders dan bij de Olympische Spelen van Sochi 2014 ontstond er ditmaal geen internationaal protest tegen Rusland als gastland of politieke druk op de FIFA, vooral omdat een directe aanleiding hiervoor ontbrak en de invasie van de Krim en de aanhoudende oorlogvoering in Oekraïne voor Westerse landen grotendeels uit het zicht waren geraakt.⁴³ Ondertussen voerde Qatar onder externe druk en nu ook van de FIFA voorzichtige hervormingen voor om de ergste reputatieschade te voorkomen, zoals de invoering van een minimumloon en de ontmanteling van het kafala-systeem voor gastarbeid.⁴⁴

Een verschuivend krachtenveld

De afgelopen vijftien jaar zijn nieuwe samenwerkingsverbanden ontstaan die mensenrechtenschendingen in de sportwereld structureel monitoren. De acties rond de Spelen van Beijing (2008) speelden een sleutelrol in de overgang van het ad hoc agenderen van mensenrechten, zoals in de jaren '70, naar het constant koppelen van grote sportevenementen aan mensenrechtenschendingen. Zo richtten in 2015 AI en HRW met gelijkgezinde ngo's de Sport and Rights Alliance op, een wereldwijde coalitie om mensenrechtenmistanden rond sport aan te kaarten. Enkele jaren later volgde de vestiging van een onafhankelijk Centre for Sport and Human Rights in Genève geleid door een voormalige Hoge Commissaris voor de Mensenrechten van de VN. Deze organisatie vervult een spilfunctie als waakhond, expertisecentrum en platform dat bij sportevenementen betrokken partijen – vakbonden, sponsors, overheden, sportbonden, ngo's, atleten, mediabedrijven – samenbrengt.⁴⁵ Steeds meer actievoerende partijen hebben sport ontdekt als mediageniek middel om donoren te verwerven en doelen te bereiken. Hierbij worstelen ze met een dilemma: zich activistisch opstellen en boycots eisen, of samenwerken met sportorganisaties en betrokkenen in de hoop vooruitgang te boeken.

42 Hierover: Daniela Heerdt, 'Winning at the World Cup: a matter of protecting human rights and sharing responsibilities', *Netherlands Quarterly of Human Rights* 36:2 (2018) 86-92.

43 Zie over relatieve uitblijven kritiek ook: Henk Erik Meier et al., 'Politicization of a contested mega event: the 2018 FIFA World Cup on Twitter' *Communication & Sport* 9:5 (2021) 785-810.

44 Hierover ook: Mohammed Al Thani, 'Channeling soft power: the Qatar 2022 World Cup, migrant workers, and international image' *IJHS* 38:17 (2021) 1729-1752.

45 Lucy Amis, 'Mega-sporting events and human rights – a time for more teamwork?' *Business and Human Rights Journal* 2:1 (2017): 135-141.

Tegelijkertijd is de houding van de FIFA ook veranderd: deze negeert niet langer actiegroepen, maar hoopt dat samenwerking met ngo's en ook de VN legitimiteit verleent en al te heftige kritiek voorkomt.

De legalisering van megasportevenementen is de laatste maar cruciale factor die de verhouding tussen het WK voetbal en politiek doet omslaan.⁴⁶ Tot voor kort was het ondenkbaar dat de FIFA juridisch verantwoordelijk zou kunnen worden gehouden voor misstanden rond een WK. Internationale sportbonden hebben zich vakkundig buiten nationale juridische kaders geplaatst en recente pogingen om de FIFA aan te klagen inzake Qatar strandden vooralsnog bij de Zwitserse rechter. Maar sinds de aanneming van een mensenrechtenbeleid door de FIFA in 2016 en de eerdere VN-richtlijnen voor bedrijfsleven en mensenrechten volgen de ontwikkelingen elkaar snel op, voortgestuwd door de rol van de hierboven genoemde actiegroepen. Inmiddels loopt er in Frankrijk een rechtszaak tegen een bij het Qatarese WK betrokken bouwconsortium wegens arbeidsrechtenschendingen.⁴⁷ Voorheen beschouwden zowel nationale overheden als internationale organisaties en rechtshoven internationale sportevenementen niet als een veld of beleidsterrein wat binnen hun takenpakket viel. Maar door de publieke debatten rondom dergelijke sportevenementen en de groeiende miljardenindustrie hieromheen is dit veranderd. Deze draai viel samen met het uitkristalliseren van een nieuwe internationale beleidsagenda voor het meer aansprakelijk houden van niet-staatelijke actoren zoals bedrijven voor milieuschade en mensenrechtenschendingen in VN-richtlijnen voor bedrijfsleven en mensenrechten van 2011. Het lijkt steeds meer een kwestie van tijd voor sport wordt opgenomen in nationaal of Europees mensenrechtenbeleid.⁴⁸ Hiervoor pleit sinds kort de Duitse overheid en vooralsnog is de Duitse voetbalbond de enige nationale bond die een officieel mensenrechtenbeleid heeft.⁴⁹

46 Voor een diepgravende analyse van de relatie tussen mensenrechten, het WK en de FIFA vanuit juridisch perspectief: Daniela Heerdt, *Blurred lines of accountability and responsibility. Human rights abuses at mega sporting events* (Cambridge 2021).

47 Le Parisien en AFP, 'Qatar: une filiale du groupe Vinci mise en examen pour des accusations de conditions de travail ou d'hébergement incompatibles avec la dignité humaine' *Business & Human Rights Resource Centre* (9 november 2022) <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/quatar-une-filiale-du-groupe-fran%C3%A7aise-vinci-est-mise-en-examen/>.

48 Over deze ontwikkelingen ook: Paul Reef, 'Hervorm de sportwereld in plaats van Qatar' *Clingendael Spectator* (16 november 2022) <https://spectator.clingendael.org/nl/publicatie/hervorm-de-sportwereld-plaats-van-qatar>.

49 Zie Christoph Becker, 'Nancy Faeser im Interview. "Menschenrechte müssen verbindlich sein"', *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (2 november 2022); Sport & Rights Alli-

Conclusie

Inmiddels zijn mensenrechten door aanhoudend protest en debat onlosmakelijk verbonden geraakt aan het WK Voetbal. Zeker na de Koude Oorlog zijn mensenrechten een soort mondiaal moreel lingua franca geworden en vormen ze sinds de afgelopen vijftien jaar hét dominante kader om politieke kwesties rond het WK te framen. Op papier passen mensenrechten als set universele idealen om de wereld te verbeteren goed bij de bestaande narratieven van de FIFA. De FIFA wees mensenrechten alleen decennialang als politieke intrusie in de sportwereld van de hand, ook omdat men zich niet tot de politieke situatie van het gastland wenste te hoeven verhouden. De recente draai van de FIFA op dit vlak werd niet uit eigen beweging maar onder externe druk gemaakt. Toch past deze koerswijziging in een historisch patroon. Wanneer er voldoende consensus is dat politieke thema's als anti-apartheid, anti-racisme of duurzaamheid ook sportieve thema's moeten zijn eigent de FIFA zich deze toe door deze in te bedden in bestaande narratieven van apolitieke sport. Mensenrechten worden gekoppeld aan de universele – en dus niet politieke – idealen die voetbal heet te bevorderen als vrede en verbroedering. Zo fungeren mensenrechten als een retorische vorm van *corporate social responsibility* voor de FIFA: een veelomvattend concept dat tegelijkertijd abstract en rekbaar genoeg is om iedere partij wat te bieden.

Desondanks is het voor de FIFA geen stap zonder risico's, aangezien mensenrechten nu eenmaal politiek omstreden zijn en al naar gelang ideologie en per land anders geïnterpreteerd worden. Bovendien heeft lang niet ieder land relevante internationale mensenrechtenverdragen geratificeerd en weigeren ook veel bij megasportevenementen betrokken partijen als constructiebedrijven of sponsors zich aan mensenrechtenconvenanten te committeren. Een extra bron van conflict is daarnaast het groeiende aantal autoritaire en/of niet-Westerse gastlanden van het WK Voetbal. Want waar in de jaren zestig of zeventig nog maar een select groepje actievoerders geïnteresseerd was in sport, is deze groep sinds de jaren negentig en zeker ná 2010 explosief gegroeid, van lokale protestgroepen tot ngo's als Human Rights Watch en de Verenigde Naties. Megasportevenementen bieden zulke actoren een mediaplatform om donoren en aandacht te verkrijgen en potentieel een hefboom om verandering te bewerkstelligen. Ook is de dynamiek van zulk internationaal protest veranderd: van boycotts naar een gecompliceerde mix van activisme en dialoog. Voor de FIFA geldt bovendien dat zulk overleg de plannen van de sportbond legitimeert en dus lucratiever is dan protest

ance, 'Germany: at the tipping point for human rights & sport', <https://sportandrightsalliance.org/germany-at-the-tipping-point-for-human-rights-sport/> (11 mei 2022).

negeren. Want de recente samenwerking tussen maatschappelijke actoren en de FIFA op mensenrechtenvlak heeft als risico dat het uiteindelijk het narratief van sport als kracht ten goede versterkt, terwijl concrete resultaten dikwijls uitblijven.

Anno 2023 lijkt internationale sport politieker dan het in decennia is geweest, in ieder geval sinds de jaren '70 van de Koude Oorlog. Denk bijvoorbeeld aan de sportieve sancties jegens Rusland en Belarus, transnationaal atletenactivisme tegen racisme, de Amerikaanse diplomatieke boycot van de Winterspelen van Beijing, of de instroom van geld en het gebruik van sport als uithangbord vanuit de Golfstaten. Ook het thema mensenrechten staat nu permanent op de agenda. Toch geldt dat het voor internationale sportbonden niet alleen praktisch lastig is om effectief mensenrechten rond hun sportevenementen te waarborgen, met alle betrokkenen van lokale bouwbedrijven en gemeenten tot Adidas en de VN. Het breekt met een diep ingesleten historische padafhankelijkheid van autonomie en narratieven van politieke neutraliteit. Hoe je het ook wendt of keert, met de acceptatie van een mensenrechtenbeleid zet de FIFA een eerste stap in het zich niet langer buiten geldende legale kaders plaatsen. Toch geldt dat structurele hervormingen zullen moeten worden afgedwongen en nationale of Europese wetgeving voor bedrijfsleven en niet-statelijke actoren ook op sport moeten worden toegespitst. Want alle retoriek van voetbalbonden ten spijt, anders zullen ook na Qatar mensenrechten buitenspel blijven.